

УДК 330.322.1

DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.1.12>

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: РИЗИКИ ТА НАПРЯМИ ЗМІН

Трещов М. М. – доктор наук з державного управління,
професор кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9599-4332

У статті досліджено ризики та тенденції розвитку національної економіки України протягом 2020 – 2021 рр. із урахуванням наслідків пандемії COVID-19 і світових трендів соціально-економічного розвитку. На основі результатів аналізу визначено напрями відновлення та розвитку української економіки, зокрема на тлі повномасштабного російського вторгнення, його наявних та очікуваних масштабних наслідків, що є та залишається ключовим та непрогнозованим ризиком. Серед інших ризиків визначено: інфляційні очікування, обслуговування та погашення державного боргу, сировинна експортно орієнтована економіка, нові хвилі поширення коронавірусу COVID-19, глобальний дефіцит окремих груп товарів та інші зовнішні чинники впливу, обумовлені стриманою іноземною інвестиційною активністю та орієнтацією їх на внутрішній ринок власних країн. Обґрунтовано, що наявна модель відкритої експортно орієнтованої сировинної економіки для України, що перетворює державу на, так званий, сировинний придаток, вже втратила будь-яку ефективність. Нова модель відновлення та розвитку національної економіки – це інноваційна економіка, спрямована одночасно відновлення внутрішнього попиту та активного просування на міжнародні ринки не у ролі постачальника дешевої сировини, а конкурентоспроможним виробником товарів та послуг із високою доданою вартістю. У цьому контексті визначені основні вектори відновлення та розвитку національної економіки. По-перше, активізація та нарощування попиту населення, у тому числі за рахунок реалізації стимулюючих урядових програм та підвищення державних соціальних стандартів. По-друге, цифровізація виробничих відносин з метою створення інноваційної та технологічної продукції, розширення інвестиційних процесів в економіці. По-третє, диверсифікація напрямів зовнішньої торгівлі, в тому числі завдяки переходу на міжнародні технічні регламенти, інтеграції регіонів у глобальні ланцюги доданої вартості, решорингу людського капіталу.

Ключові слова: національна економіка, фінансово-економічні ризики, відновлення економіки, соціально-економічний розвиток, інноваційна економіка, інфляція, сировинна економіка, цифровізація, внутрішній попит.

Treshchov M. M. Reconstruction and development of the national economy: risks and directions of change

The article examines the risks and trends in the national economy of Ukraine during 2020 – 2021, taking into account the consequences of the COVID-19 pandemic and global trends in socio-economic development. Based on the results of the analysis, the directions of recovery and development of the Ukrainian economy are determined, in particular against the background of a full-scale Russian invasion, its current and expected large-scale consequences, which is and remains a key and unforeseen risk. Other risks include: inflation expectations, public debt service and repayment, commodity-oriented economy, new waves of COVID-19 coronavirus, global shortage of certain product groups and other external factors due to restrained foreign investment activity and their focus on the domestic market. countries. It is substantiated that the existing model of open export-oriented raw materials economy for Ukraine, which turns the state into a so-called raw material appendage, has already lost any effectiveness. The new model of recovery and development of the national economy is an innovative economy aimed at both the recovery of domestic demand and active promotion in international markets not as a supplier of cheap raw materials, but a competitive producer of goods and services with high added value. In this context, the main vectors of recovery and development of the national economy are identified. First, the intensification and increase in public demand, including through the implementation of stimulating government programs and raising state social standards.

Secondly, the digitalization of industrial relations in order to create innovative and technological products, expand investment processes in the economy. Third, diversification of foreign trade, including through the transition to international technical regulations, integration of regions into global value chains, reshoring of human capital.

Key words: national economy, financial and economic risks, economic recovery, socio-economic development, innovative economy, inflation, raw materials economy, digitalization, domestic demand.

Україна навіть на тлі пандемії COVID-19 демонструвала зростання номінального ВВП, який у 2021 році досяг свого історичного максимуму у обсязі 5 460 млрд грн. Підприємницьке середовище адаптувалося до нових викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями та зміною споживацької поведінки внаслідок пандемії. Програми кількісного пом'якшення, запроваджені не лише провідними країнами світу, а й Україною призвели до появи «дешевих» грошей, які з одного боку стимулювали зростання споживання і, відповідно, виробництво, а з іншого – значні обсяги яких було скеровано в ризиковані, але більш привабливі інвестиційні активи, в тому числі й вітчизняні державні запозичення. Для української економіки, яка носить сировинно-експортно орієнтований характер, склалися сприятливі умови на світових ринках продовольства та гірничо-металургійної продукції, адже ціни на зернові, метали та руду оновили багаторічні максимуми, що дозволило прогнозувати початок нового сировинного «суперциклу». Фіксувалося посилення курсу національної валюти з 28,27 грн за 1 дол. США на 01.01.2021 р. до 27,28 грн – на 01.01.2022 р. Повномасштабне вторгнення росії 24.02.2022 внесло жакливі корективи в розвиток України. Однак, після перемоги над окупантами наша держава знову стане на шлях відновлення та соціально-економічного зростання, вектори якого спробуємо напрацювати, спираючись на результати аналізу ризиків і трендів 2020 – 2021 рр.

Головним фактором ризику для зростання економіки України залишається російське вторгнення та його наслідки, але звернемо увагу й на ситуацію на світових сировинних ринках, адже на тлі швидких темпів відновлення світової економіки та неймовірно високих рівнів інфляції в зоні євро та в США уряди країн G7 почали поступово згортати програми кількісного пом'якшення та масштабні програми економічних стимулів, які запровадили у відповідь на пандемію COVID-19. Зауважимо, що пандемія, на подив, перетворила катастрофічний для світової економіки 2020 р. на один з найуспішніших для фондового ринку, свідченням є зростання промислового індексу Dow Jones у вересні 2021 р. на 80% після обвалу в березні 2020 р., а також зростання високотехнологічного індексу Nasdaq перевищило 140%.

До прикладу, у II кварталі 2020 р. ВВП США знизився на 31,4%, а за результатами 2020 р. – на 3,5%, що стало рекордним показником з 1946 р. Проте впливанням грошей на ринок, які здійснювала Федеральна резервна система США, зокрема шляхом зниження базової ставки до 0 – 0,25% річних, запуску програми викупу казначейських та іпотечних облігацій щомісяця на 120 млрд дол. США, здійснення урядових безумовних виплат 1400 дол. США майже кожному платнику податків та збільшення виплат по безробіттю [5], забезпечили очікування щодо швидкого виходу економіки із рецесії.

Світова інфляція у 2021 р., розпочавшись в країнах, які розвиваються, під впливом програм кількісного пом'якшення побила більшість історичних максимумів. У грудні 2021 р. рівень інфляції у Єврозоні сягнув найвищого показника з 1997 р. через стрімкий стрибок цін на енергоносії та послуги – 5% в річному обрахунку. За групами товарів найбільшого зростання зазнали ціни на енергоносії – 26% [7].

За даними Бюро праці США індекс споживчих ціні в листопаді 2021 р. становив 6,8%, а базова інфляція – 4,9% (найвище значення з рекордного для економіки США 1982 р.). Це обумовлено такими факторами:

- низька база порівняння (влітку 2020 р. ціни в США зростали в середньому на 0,1 – 0,3%, а внаслідок карантинних обмежень споживання скоротилося, що призвело до падіння цін на деякі товари та послуги);
- запуск американської економіки після карантину (вакциновані американці почали більше подорожувати та витратити накопичені за 2021 р. кошти, у тому числі й за рахунок безумовних урядових);
- глобальний дефіцит певних груп товарів (ціни на окремі марки вживаних автомобілів, смартфонів, ноутбуків більші за ціни нові моделі).

Щодо цін на продовольство, які є основним чинником зростання інфляції в країнах, що розвиваються, у тому числі й в Україні, то згідно з розрахунками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН за підсумками 2021 р. середнє значення світового індексу продовольчих цін становить 125,7 пунктів, що на 28,1% вище за показник 2020 р.

Світовий індекс цін у грудні 2021 року склав 133,7 пунктів після показника в 134,9 пунктів у листопаді минулого року. Значення цього індексу, який дозволяє відслідковувати коливання світових цін на найбільш ходові продовольчі товари, виявилось на 23,1% вище за показник грудня 2020 року. Зокрема, індекс на зернові культури досяг максимального рівня починаючи з 2012 р. та на 27,2% перевищив показник 2020 р.; на олії – зріс у 1,7 раза, що стало найвищим середньорічним значенням; на молочну продукцію – зріс на 16,9%, до 119 пунктів, що пов'язано з високим імпортним попитом, особливо з боку країн Азії, на тлі обмеженої пропозиції; на м'ясо – зріс на 12,7%, до 107,6 пункту; на цукор – зріс на 37,5%, до 109,3 пункту, що стало найвищим середньорічним показником 2016 р. у зв'язку зі зниженням виробництва цукру в Бразилії та зростанням світового попиту на цукор [8]. У звичайних умовах високі ціни ведуть до збільшення обсягів виробництва, однак зростання цін на ресурси, пандемія, і все більш непередбачувані погодні умови практично не залишають надій на стабілізацію ситуації на світовому ринку в 2022 р.

Додатково зазначимо, що порівняно з країнами, які розвиваються, для розвинутих економік інфляція досі залишалася відносно низькою, попри спроби урядів та центральних банків країн G7 стимулювати ріст цін для зниження боргового навантаження. При цьому така стратегія монетарної політики вступає в протиріччя з однією з ключових цілей діяльності зазначених інституцій – забезпечення цінової стабільності. Наприклад, Федеральною резервною системою США задекларовано стабілізацію цільового показника інфляційних очікувань на рівні 2% річних.

Базова інфляція на споживчому ринку України у 2021 р. становить 7,9%, що насамперед зумовлено зростанням світових цін на продовольство та енергоресурси, а також реалізацією частини відкладеного під час карантинних обмежень споживчого попиту та компенсацію збитків бізнесу [2].

Національна економіка зазнає тиску зовнішніх чинників нарощування темпів інфляції, однак її стан не такий ризикований, як для економіки Туреччини, що орієнтована на експорт споживчих товарів та туристичну галузь (зростання споживчих цін становить 36,1% – найбільше протягом 19 років). Це відбувалося на тлі валютної кризи, оскільки центральний банк Туреччини знизив процентні ставки, що призвело до падіння курсу турецької ліри щодо долару США на 44%.

Як наслідок, зафіксовано негативний вплив на прибутковість турецьких активів та зниження інвестиційної привабливості.

На відміну від центрального банку Туреччини Національний банк України урахуовуючи баланс ризиків та посилення фундаментального інфляційного тиску, одним із перших відійшов від м'якої грошово-кредитної політики та впродовж 2021 р. п'ять разів підвищував облікову ставку: 05.03.2021 – з 6% до 6,5% річних, 16.04.2021 – до 7,5% річних, 23.07.2021 – до 8% річних, з 10.09.2021 – до 8,5% річних, 10.12.2021 – до 9% річних [3]. Таке підвищення облікової ставки вплинуло на динаміку інших процентних ставок, зокрема процентні ставки за кредитами овернайт та за кількісними тендерами з рефінансування банків Національного банку України з початку 2021 р. зросли з 7% до 10% річних, за депозитними сертифікатами – з 5% до 8% річних, за тендером розміщення депозитних сертифікатів – до 9% річних.

Безумовно, макроекономічний прогноз для України на 2022 р., який розроблений Кабінетом Міністрів за сценарієм найбільш вірогідного розвитку економіки з урахуванням пандемії COVID-19, а також траєкторії та характеру переходу до сталого розвитку у середньостроковій перспективі з урахуванням впливу реформ відповідно до пріоритетів, визначених у стратегічних урядових документах, буде корегуватися через повномасштабну російсько-українську війну та її масштабні наслідки для нашої держави.

Разом із тим зауважимо, що макроекономічний прогноз для України у будь-якому разі враховуватиме припущення щодо нерівномірного відновлення економік окремих країн світу внаслідок пандемії, втрат внаслідок закриття підприємств сфери послуг, згорання інвестиційної діяльності, скорочення робочих місць. Попри високі темпи вакцинації населення, показники відновлення економік розвинутих країн світу (перш за все безробіття) залишаються досі нестійкими. Це відтермінує питання нормалізації монетарної політики та швидкого згорання програм економічних стимулів, що створює умови для ще більшого посилення інфляційного тиску та ймовірність виникнення прогалів на окремих фінансових та товарних ринках внаслідок впливу надлишкової ліквідності.

Спираючись на вищезазначені показники та сформовані національні та світові тренди зробимо спробу визначити ключові напрями відбудови та розвитку української економіки.

Драйвером відбудови та економічного зростання в Україні, на нашу думку, має стати внутрішній попит. Попри значні втрати вітчизняних суб'єктів господарської діяльності та домогосподарств суттєвого зовнішнього попиту в Україні, навряд, можна очікувати, зокрема урахуовуючи зосередженість інших країн на відновленні власних економік після пандемії. Стимулювання попиту може здійснюватись шляхом реалізації масштабних державних програм соціальних та стимулюючих виплат населенню.

Україна отримає шанс запровадити нові умови господарювання, зосередивши увагу на розвитку високотехнологічних виробництв та виробництв з використанням технологій середнього й високого рівнів. В Україні, яка стала одним з головних ІТ-хабів світу завдяки якості послуг, рівню освіти персоналу та низькому рівню оподаткування, посткризові трансформаційні зміни та криза на ринку енергоносіїв спонукатимуть виробників нарощувати інвестиції, а разом з тим, після падіння у 2020 році свої позиції надолужуватиме інвестиційна компонента ВВП, пов'язана із вже задекларованими вливаннями капіталу від міжнародних фінансових інституцій та світової спільноти з метою відбудови інфраструктури країни та національної економіки.

Враховуючи трансформаційні процеси економічних взаємозв'язків, факторами зростання національної економіки можна визначити такі:

- активізація та нарощування попиту населення, у тому числі за рахунок реалізації стимулюючих урядових програм та підвищення державних соціальних стандартів;

- цифровізація виробничих відносин з метою створення інноваційної та технологічної продукції, розширення інвестиційних процесів в економіці з метою технологічного оновлення та впровадження енергозберігаючих технологій, податкових пільг для окремих галузей та підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, що дозволить зберегти високу інвестиційну активність та створити нові виробництва на основі освоєння нових технологій, матеріалів та нових видів послуг на базі сучасних інформаційних систем;

- диверсифікація напрямів зовнішньої торгівлі, в тому числі завдяки переходу на міжнародні технічні регламенти, інтеграції промислових кластерів України з Європейською платформою співпраці кластерів, економічної інтеграції регіонів у глобальні ланцюги доданої вартості через запровадження смарт-спеціалізації регіонів та приєднання їх до Європейської Платформи смарт-спеціалізації;

- рещоринг людського капіталу як шлях до індустріального прориву України, а особливо в поствоєнний період [9, с. 97 – 98].

Також важливо здійснити переорієнтацію національної економіки, яка на разі спрямована переважно експорт сировини та аграрної продукції, високу питому вагу в споживчому попиті коштів, які переводяться та ввозяться в готівковій формі трудовими мігрантами. Економічний розвиток відбуватиметься під впливом змін зовнішніх факторів, ключовими умовами яких будуть зміни курсу монетарної політики розвинених країн світу, зовнішня інфляція, стан фондових ринків, рівень цін на сировинних ринках товарів українського експорту та цінами на енергоресурси.

На тлі нарощування внутрішнього споживчого попиту, високотехнологічного імпорту машин та обладнання в умовах збереження високої потреби у проведенні технологічного переозброєння виробництва та підвищені на цій основі його конкурентоспроможності, збільшення вартості імпорту енергоносіїв в еквіваленті дол. США, очікуємо, що зростання імпорту товарів та послуг випереджатиме динаміку експорту. Означене є ризиком зростання дефіциту торговельного балансу, що стане додатковим фактором тиску на рівень споживчих цін.

Поряд із масштабним зростанням військових витрат вагомим макроекономічним та фіскальним ризиком економічного розвитку України залишається обсяг платежів з погашення та обслуговування державного боргу (у 2022 р. становить 43,4% від планового обсягу доходів державного бюджету [4]). Це стане надмірним навантаженням на бюджет країни, а відповідно необхідно апелювати до позичальників із запитами щодо реструктуризації боргу, відтермінування виплат або взагалі списання його частини.

Не варто нівелювати ризики поширення нових хвиль COVID-19, зокрема через фактичне призупинення вакцинації населення, що може призвести до запровадження нових карантинних обмежень. Ще до російського вторгнення міжнародні інституції наголошували на недостатньому рівні вакцинації населення України, що станом на другу декаду січня становило 33,9% (Польща – 56,2%, Угорщина – 62,6%, Естонія – 61,8%, Литва – 69,1%) [6].

Зазначимо, що Україна, хоча й зі значним запізненням, наприкінці листопада отримала черговий транш від Міжнародного валютного фонду 700 млн дол. США

та подовжила термін чинної програми стенд-бай до кінця червня 2022 р. Отримані в серпні 2021 р. 2,7 млрд дол. США від розподілу СПЗ та накопичені валютні кошти сприяли нарощуванню резервів та успішному проходженню значних боргових виплат у вересні минулого року. Поточний рівень валових резервів становить понад 90% композитного критерію МВФ [1]. Поступове згорання монетарних стимулів провідними країнами світу, зростання безризикової дохідності та посилення конкуренції за фінансові ресурси на світовому ринку підвищать вартість зовнішніх залучень.

Ймовірно, уряду України доведеться в подальшому відтермінувати приведення до ринкового рівня цін на комунальні послуги та енергоресурси та, відповідно, підтримувати фінансовий стан державних компаній та комунальних підприємств, дотуючи їх, що накладає додаткові витрати на державний та місцеві бюджети.

Також Україні необхідно враховувати й те, що більш жорстка монетарна політика розвинених країн світу щонайменше ускладнить процес залучення зовнішніх запозичень для фінансування дефіциту державного бюджету, а загалом призведе до зростання вартості запозичень та витрат державного бюджету на їх обслуговування, а також відтоку інвесторів з ринку вітчизняних державних позик, які будуть більш виважено аналізувати інвестиційні ризики та переорієнтується на купівлю без ризикових облігацій США та ФРН.

Для України це означає необхідність якнайшвидше завершити антикорупційну реформу, реформу фіскальної системи, ліквідацію схем ухилення від оподаткування, реформу моделі соціального захисту населення та децентралізації влади та заручатися підтримкою потужних міжнародних фінансових інституцій (Світовий Банк, МВФ).

Наявна модель відкритої експортно орієнтованої сировинної економіки для України, функціонує лише за умови високих цін на аграрну продукцію та продукцію гірничо-металургійного комплексу на світових ринках та перетворює державу на, так званий, сировинний придаток, вже втратила будь-яку ефективність. Нова модель відновлення та розвитку національної економіки – це інноваційна економіка, спрямована одночасно відновлення внутрішнього попиту та активного просування на міжнародні ринки не у ролі постачальника дешевої сировини, а конкурентоспроможним виробником товарів та послуг із високою доданою вартістю. Разом із тим післявоєнна економіка вимагає чільної уваги до управління фінансово-економічними ризиками, що визначає напрями подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2021 року. Національний банк України. 2021. URL: <https://cutt.ly/ASgFoMu>.
2. Індекси споживчих цін (індекси інфляції). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Облікова ставка Національного банку. Національний банк України. URL: <https://cutt.ly/ZSkUsMS>.
4. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02 груд. 2021 № 1928-IX. URL: <https://cutt.ly/iSkUnP1>.
5. Старі та нові виклики для світової економіки: інфляція. Finance.ua. 2022. URL: <https://cutt.ly/SSalzQA>.
6. Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. Our World in Data. URL: <https://our-worldindata.org/covid-vaccinations>.
7. Euro area annual inflation up to 5.0%. Eurostat. 2022. URL: <https://cutt.ly/LSftEsW>.

8. Global food prices rose ‘sharply’ during 2021. United Nations. 2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/01/1109212>.

9. Treshchov M., Munko A. Reshoring as a way of industrial breakthrough of Ukraine for sustainable development. *Sustainable development of territories: challenges and opportunities*: monograph / Bobrovska O. Yu., Krushelnytska T. A., Prokopenko L. L. [etc.]; ed. by O. Yu. Bobrovska. International Center for Research, Education and Training. MTÜ. Tallinn, Estonia, 2021. C. 97 – 106.

REFERENCES:

1. Zvit pro finansovu stabilnist: hruden 2021 roku (2021) [Financial Stability Report: December 2021]. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. URL: <https://cutt.ly/ASgFoMu> [in Ukrainian].

2. Indeksy spozhyvchych tsin (indeksy inflatsii) [Consumer price indices (inflation indices)]. *Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

3. Oblikova stavka Natsionalnoho banku [Discount rate of the National Bank]. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. URL: <https://cutt.ly/ZSkUsMS> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik : pryiniaty 02 hrud. 2021 r. № 280/97-VR [Law of Ukraine About the State Budget of Ukraine for 2022 from December 02 2021, № 280/97-VR]. URL : <https://cutt.ly/iSkUnP1> [in Ukrainian].

5. Stari ta novi vyklyky dlia svitovoi ekonomiky: inflatsiia (2022) [Old and new challenges for the world economy]. *Finance.ua*. URL: <https://cutt.ly/SSalzQA> [in Ukrainian].

6. Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. *Our World in Data*. URL: <https://our-worldindata.org/covid-vaccinations> [in English].

7. Euro area annual inflation up to 5.0% (2022). *Eurostat*. URL: <https://cutt.ly/LSftEsW> [in English].

8. Global food prices rose ‘sharply’ during 2021 (2022). *United Nations*. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/01/1109212> [in English].

9. Treshchov M., Munko A. (2021) Reshoring as a way of industrial breakthrough of Ukraine for sustainable development. *Sustainable development of territories: challenges and opportunities*: monograph. International Center for Research, Education and Training. MTÜ. Tallinn, Estonia. C. 97 – 106 [in Ukrainian].